

Ваня Мичева (София, България)

МОДЕРНО И КОМПЕТЕНТНО ЗА БЪЛГАРСКИЯ ИСТОРИЧЕСКИ СИНТАКСИС

Ivan Petrov. *Wyrażanie struktur polipredykatywnych w rozwoju języka bułgarskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź, 2007. 154 s.

Изследването на Иван Петров „Реализация на полипредикативните структури в развитието на българския език“ е научно постижение дори и само поради факта, че в българистиката досега липсва цялостно проучване на определени езикови явления за целия период от историческия синтаксис. Въпросите на старобългарското сложно изречение са разработени в научните трудове на Е. Дограмаджиева¹ и Р. Вечерка². Обект на научен анализ са и някои синтактични особености на езика в новобългарските дамаскини³.

Монографията на Ив. Петров освен тези два периода от развитието на българския език – старобългарския и новобългарския книжовен език на народна основа от XVII в. (за него се използва приетият в

науката термин на Е. Дъомина)⁴ – обхваща и произведения от XIV, XVIII и XIX в., като по този начин представя в по-голяма степен диахронията на избранныте за научна интерпретация синтактични явления. Следователно може да се каже, че рецензираната книга на Ив. Петров е една от първите, посветена на цялостния развой на българските полипредикативни конструкции.

Изследването се опира на пет текста, които се приемат за представителни за съответния период. При избора на Супрасълския сборник за старобългарския период и Тихонравовия дамаскин за периода на новобългарските дамаскини авторът използва опита на две утвърдени изследователки – Е. Дограмаджиева, която анализира старобългарското сложно съчинено изречение въз основа на пълна експерпция на Супрасълския сборник, и Е. Дъомина, която характеризира езика на новобългарските дамаскини въз основа на езиковите данни от Тихонравовия дамаскин⁵. Във встъпителната част на книгата добре е мо-

¹ Дограмаджиева, Е. Структура на старобългарското сложно съчинено изречение. С., 1968; Дограмаджиева, Е. Обстоятелствени изречения в книжовния старобългарски език. С., 1984; Дограмаджиева, Е. Синтаксис. Сложно изречение. – В: Граматика на старобългарския език. С., 1993.

² Весегка, R. Altkirchenslavische (alt-bulgarische) Syntax. Sv. 1–4. Freiburg i. Br. 1989–2002.

³ Вж. Байрамова, М. Етюди за съюзите в Троянския дамаскин. С., 1995.

⁴ Демина, Е. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Т. 1 – 3. 1968 – 1985.

⁵ Демина, Е. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Т. 2. Исследование и текст. С., 1971.

тивиран изборът на Сводния патерик от XIV в. (по изданието на Св. Николова)⁶ като текст, който е типичен за среднобългарския период преди Евтимиевата реформа. Четвъртият текст е свързан с църковнославянската книжнина, която според автора е важен градивен елемент на книжовния български език и чието влияние в областта на синтаксиса не е проучено. Обработен е материал от „Книга правил“⁷. Последният етап в проследяването на синтактичните явления е свързан с втората четвърт на XIX в., време, когато новобългарският книжовен език е в период на изграждане на норми и тяхната кодификация. Експертизиран е текст от „Болгарска граматика“ от Неофит Рилски⁸. Очевидно авторът си е поставил изключително трудната и амбициозна задача да проследи особеностите на четири типа полипредиктивни структури от IX до XIX в. Трябва задължително да се направи уточнение, че е установена диахронията на съответните феномени в книжовния български език, което би трябвало да се отрази и в заглавието на книгата.

Първите три текста наистина представлят важни етапи от развитието на книжовния български език – старобългарския, среднобългарския, новобългарския дамаскински, които се отличават с уникални иновационни черти. Текстът от 1835 г. според Ив. Петров илюстрира новобългарския книжовен език. Според приетото в науката схващане едва в третата четвърт на XIX в. завършва процесът на неговото формиране и следователно по-подходящ би бил текст именно от това време. Не можем да не се съгласим с аргументите на автора да включи като допълнителен източник и един църковнославянски текст, който да бъде част от парадигмата на ис-

торията на книжовния български език. Ив. Петров обаче го дефинира като „написан на църковнославянски език руска редакция“ (с. 13), т.е. ясно постулира принадлежността му към руската книжнина, без да определя произхода му и връзката му с традицията на църковнославянските номоканони. Според автора влиянието на църковнославянския е не само на фонетично и лексикално равнище, но и в областта на морфологията и синтаксиса, и затова не може да се пренебрегва в лингвистичните проучвания (с. 13). В заключението на книгата, както и в резюмето на руски език, той нарича това влияние „чуждоезиково“ (с. 135, 154). Съвременната българска наука, опирайки се на доказаната връзка между старобългарския език и църковнославянския, както и на конкретни изследвания на отделни текстове, утвърждава тезата за ролята на църковнославянския език във формирането на новобългарския книжовен език като активиращ старобългарски книжовни модели, които поради насиленствено прекъсване на книжовния живот в България са с ограничена дистрибуция. Такива са причастните конструкции, изразите с абстрактни съществителни на *-ние*, с деятелни съществителни на *-тел* и с прилагателни на *-ителен*. Това активизиране не може да се осмисля като влияние на чужд език.

Независимо от тези принципни съображения трябва да се оцени като добре подхран и представителен езиковият материал, върху който е изградена монографията на Ив. Петров. Експертизиата е изборна: обработени са три слова от Супрасълския сборник, седем четива от Сводния патерик – № 1, 22, 24, 29, 91, 104 и 173, от Тихонравовия дамаскин – две слова и едно житие, от Книгата на правилата – Посланието на Дионисий, Правилата на св. Петър и Правилата на Антиохийския събор, от „Болгарска граматика“ на Неофит Рилски – въстъпителната част. По този начин авторът разполага с корпус от над 3000 изречения, по около 600 от всеки

⁶ Николова, Св. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980.

⁷ Книга правил. СПб., 1893 (Репр. 1993).

⁸ Neofit Rilski. Bulgarska grammatika (1835). Ed. R. Olesch. Böhlau, 1989.

текст, от които на анализ се подлагат 2624 езикови единици. Оказва се, че количествено материалът е достатъчен за статистическа обработка и може да разкрие определени тенденции и зависимости в развитието на избраните четири типа полипредикативни структури (което личи от трета глава на книгата).

Безспорно новаторски е теоретичният подход, приложен при изследването. В първа глава (с. 15–56) Ив. Петров мотивира необходимостта от семантичен анализ на синтактичните явления и утвърждава като най-подходяща и за диахронни проучвания предикатно-аргументната теория (*predykatowo-argumentowa* в полската литература). Авторът прави преглед на полските и на българските научни търсения в областта на паратаксиса и хипотаксиса, като в материала за българския език добавя и старобългарски езикови данни за експликативните и конклузивните изречения (примерите са заимствани от трудовете на Е. Дограмаджиева). Семантичният подход е застъпен предимно при синхронно или съпоставително описание на езика (например българо-полско и сръбско-полско) и присъства в работите на С. Кароляк⁹, М. Коритковска¹⁰, В. Малджеева¹¹. Ив. Петров утвърждава тезата, че предикатно-аргументната теория е приложима и към явления от историческия синтаксис, като се вземат предвид някои ограничения и особености, върху които авторът обръща внимание в по-ранни свои публикации. И в българската научна мисъл вече има доказателство, че тази теория дава добри

⁹ Gramatyka współczesnego języka polskiego. T. 1. Składnia. Red. Z. Topolińska. Warszawa, 1984, 11–209; Karolak, S. Podstawowe struktury składniowe języka polskiego. Warszawa, 2002.

¹⁰ Korytkowska, M. Typy pozycji predykatowo-argumentowych (=Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. T. 5. Cz. 2). Warszawa, 1992.

¹¹ Korytkowska, M., W. Małdżiewa. Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku bułgarskim i polskim). Toruń, 2002.

результати. Защитената през 2007 г. дисертация на Илиана Стоилова представя сложните изречения в цариградския български печат през третата четвърт на XIX в. именно с помощта на предикатно-аргументната теория и ги класифицира и формализира според нейните принципи¹².

Монографията на Ив. Петров е крачка напред, тъй като той прилага този модерен научен подход към синтактични явления в рамките не на един кратък период, а във времевите граници на историята на книжовния български език от IX до XIX в. Авторът си поставя следните изследователски цели:

1. Класификация на езиковите явления въз основа на семантични критерии;

2. Разкриване на механизмите на формализация на съдържанието, както и проучване на ограниченията в езиковата система, които се появяват на определени етапи от нейното развитие;

3. Определяне и описание на семантичните и синтактичните условия и резултати при отделните типове формализация;

4. Представяне на статистика за дистрибуцията на конкретните формални средства.

Основно научно понятие в рецензирания труд е „полипредикативна структура“. Авторът го дефинира като „сложно изречение и неговите синтактични синоними (трансформи)“. В хода на работата като синоними на сложното изречение се определят:

1. Конструкции с Dat. abs. и Gen. abs. от типа:

Сѫштоу Петрови нн҃очу на дворѣ принде єдна отъ рабынъ.

Нн҃окоже сѫшта оѹчнтела прѣмѣнн са.

2. Конструкции с инфинитив и супин от типа:

Прншълъ есн мжчнтъ нась.

¹² Стоилова, И. Развой на сложното изречение в българската публицистика през Възраждането. Автореферат на дисертация. С., 2007.

Дајж вамъз власть настжпати на զմнія и скорпнн.

3. Конструкции Dat. cum inf., Acc. cum inf. от типа:

Быстъ же въ дроуѓжк съботж въннти ємоу въ сънъмнште и очинтн.

Въз же кого ма глаголбтвѣ вълтн.

4. Причастни конструкции от типа:

Посъла я проповѣдати цѣсастьво воже и цѣлаща.

Съышавшѣ о инсуетѣ и посла к немоу старца.

5. Номинални конструкции с абстрактни съществителни от типа: *чetenе, повишение, стремеж, пробуда, посредничество, младост, безсиле, мъжество.*

Параграф втори от първа глава на изследването (с. 37–50) е посветен на полипредикативните структури в историята на българския език. Тук авторът привежда накратко приетите в българската научна мисъл класификации на паратактични и хипотактични изречения, като се опира най-вече на „Граматика на старобългарския език“¹³, но споменава и други публикации¹⁴. Тези научни подходи Ив. Петров определя като традиционни (свързани най-вече с младограматическата школа или структурализма). Утвърждавайки семантичните критерии и прилагайки ново осмисляне на езиковите факти, авторът разглежда споменатите вече синтактични (формални) синоними или трансформи на сложното изречение, като ги илюстрира с езиков материал от историята на българския книжовен език.

В параграф трети на първа глава (с. 50–56) Ив. Петров излага основните положения на своя теоретичен подход и метод на систематизация на истори-

ческите езикови данни. Класификацията им в изследването се съществува въз основа на семантичната интерпретация на релационния предикат. Въпреки недостатъчната теоретична яснота по отношение на понятията цел, причина, следствие, условие и т.н., авторът приема, че за целите на неговото проучване материалът може да се систематизира, като се използват утвърдените в науката етикети за смислови отношения: предходност, едновременност, последователност, причина, условие, цел, следствие и др. По този начин семантичният анализ се опира на парафразиране на конкретни синтактични конструкции, които еднозначно изразяват определен тип отношения, чрез лексикални съответствия на релационния предикат.

Монографията представя четирите типа смислови отношения с най-висока фреквентност: причинно-следствени (и целеви), времеви, условни и отстъпителни. Добре е защитена тезата за избора на тези четири типа. Конкретната работа с източниците показва, че другите типове отношения (например копулативни, адверзативни, алтернативни и др.) са количествено значително по-малко засвидетелствани. А малкото количество примери не позволява да се формулират убедителни изводи за формалните реализации на тези отношения. Освен това според Ив. Петров синонимните конструкции (трансформите) на сложните изречения при някои типове (например алтернативния) са твърде ограничени и няма съществени изменения в диахронията на явленията. Особено важно е заключението, че в хода на анализа ученият установява, че много конструкции, традиционно описвани като различни, могат да бъдат причислени към един от избраните четири типа смислови отношения.

Най-съществена от гледна точка на поставените изследователски задачи и поради конкретния научен принос при работата с езиковите данни от XI, XIV, XVII, XVIII и XIX в. е втора глава на рецензираната

¹³ Граматика на старобългарския език. Ред. Ив. Дуриданов. С., 1993.

¹⁴ Д о г р а м а д ж и е в а, Е. Структура...; Д о г р а м а д ж и е в а, Е. Обстоятелствени изречения...; В е є г к а, R. Syntax aktivních participií v staroslovenštine. Praha, 1961; В а г т у л а, Cz. Składnia zdania pojedynczego w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kielce, 1992; У с п е н с к и й, Б. А. История русского литературного языка XI–XVIII вв. М., 2002.

книга (с. 57–123). В нея последователно са изложени особеностите на 4-те типа смислови отношения, като са спазени строго и прецизно едни и същи семантични критерии на класификация, едни и същи принципи на формализация и на илюстриране с езиков материал. В рамките на причинно-следствения тип са представени следните подтипове: каузален, консекутивен и финален, като към всеки от тях са анализирани конструкции с V fin (личен глагол), Part. act. (активни причастия), с NP (предлог и съществително: например *Въсь градъ възмите ся отъ бывшааго страха, падохъ отъ малодушша яко мрътвъ*). Отделно са разгледани трансформите, които според традиционната граматика се определят като сложни съчинени изречения с причинно-следствен нюанс. Предикативни структури като *принуждахъ и въсаштаа къз немои и нцилъвахъ, не осъжданте и не щете бъз осъденъ* – макар и оформени с паратактичния съюз *и* – на семантично равнище напълно принадлежат към парадигмата на причинно-следствените отношения. Всички формални варианти на подтиповете са онагледени с примери от петте експертирани текста, които се привеждат в хронологична последователност. Там, където не са засвидетелствани определени особености, липсват и данни от съответния източник. По този начин езиковият материал е в максимална степен достъпен и ясен за всеки, който има интерес към проучваните проблеми.

При илюстрирането на конструкциите с NP Ив. Петров дава новобългарско съответствие на всеки пример. Това се налага поради трансформацията предложен израз – подчинено изречение. Цялата монография е написана с добро познаване на българския език в неговите разнообразни книжовни реализации в различни периоди от развитието му. Но тъкмо при интерпретацията на конструкциите с NP има допуснати неточности. Някои от тях са свързани с неправилното предаване на съвременен български език на примерите от XI, XIV или XVIII в. Вероятно съв-

ременният вариант е непълен и неточен, за да се подчертва преди всичко анализираното синтактично явление (срв. примери 119, 120 на с. 78), но при филологическо описание такова представяне е нежелателно. В българския език съществува ясна разлика между предложни конструкции към глагола-сказуемо, за които е допустима семантична трансформация в подчинени изречения за цел (примери 123, 127 на с. 79), и предложни конструкции, които се отнасят към съществително, което определят, и за тях едва ли може да се приеме синтактична синонимия между предложния израз и подчиненото финално изречение (примери 125, 126 на с. 79, където *за учение* се отнася към *книги*, а *за истинско просвещение* се отнася към *средства*).

В параграф втори на втора глава (с. 80–104) се анализират езиковите явления, които изразяват времеви смислови отношения. Въз основа на прецизен семантичен подход те се класифицират на подтипове с релации: едновременност, предходност и следходност на действията в полипредикативните структури. Освен това се отчита и още един критерий: обща (цялостна) времева зависимост и моментна (*punktowa* в оригинала) времева зависимост. Към всеки от подтиповете се откриват разновидности с оглед на тяхната форма – с личен глагол, с активни причастия, с Dat. abs., с номинативен предложен израз.

Като цяло тази систематизация на данните от книжовния български език е научно издържана. Будят възражения някои отделни примери, при които принципите на семантична трансформация не са спазени. При обработка на засвидетелстваните употреби с деятелни причастия последователно действието, изразено чрез причастието, се осмисля като времеви ориентир и се предава на съвременен български език с подчинено изречение за време (срв. примери 128, 129, 131, 133, 135 и т.н.). В някои случаи обаче действието, изразено с личен глагол, се семантизира като темпорален

ориентир и съответно се представя като зависима езикова единица (срв. примери 132, 134, 137, 175, 177). Някои от предложените изрази трудно биха могли да се подложат на семантична трансформация и да се превърнат във времеви ориентири, тъй като определено при тях става дума не за време, а за начин на действие: пример 149 на с. 88 „Такива антики дро^уги те народи съ велики иждивен^иа и тро^удове ги тръжатъ въ на сокровени те мъста“, е с неприемлива трансформация: „Когато другите народи търсят антиките в най-скритите места, те много се трудят и стараят“; пример 174 на с. 93 „поклони м^оу се царь със радость“, не може да се осмисли като „Когато царят се радваше, поклони му се“.

В параграф трети на втора глава (с. 104–112) Ив. Петров разглежда полипредиктивни структури с условни отношения. Откроени са 2 подтипа – кондиционален и иреален. Към първия са установени реализации с личен глагол, деятелни причастия и един случай с предложен израз от XIX в., който не е еднозначен. А за втория в езиковия материал се откриват примери само с личен глагол в текстовете от XIV, XVII, XVIII и XIX в.

В последния параграф на втора глава (с. 112–123) обект на изследване са езикови единици с отстъпителна релация. За тях се оформят два подтипа: условни и иреални. Условните се осъществяват с личен глагол, деятелни причастия, предложни изрази. В рамките на този подтип особено добре проличават предимствата на семантичната класификация, тъй като традиционно разделените на паратактични и хипотактични конструкции тук се обединяват въз основа на общото отстъпително значение. Така в примерите с личен глагол се привеждат адверзативни изречения със съюзи нъ, обаче, же (от IX и XIV в.), а, амн (от XVII в.) и но (от XVIII, XIX в.), подчинени отстъпителни с аще н (от IX в.), макаръ да (от XVII в.), хотъл (от XVIII в.). Към примерите от Тихонравовия дамаскин биха могли да се добавят и полипреди-

кативни конструкции с *макар*, *макар и*, които според нашите проучвания са с честа употреба. Към иреалните отстъпителни единици са приведени данни само с личен глагол и от петте ексцерпиранi текста. Засвидетелствани са съюзни връзки аще, аще н, ако, *ако и*, *макар и, но и*.

В трета глава (с. 125–136) авторът представя резултатите от статистическата обработка на езиковите данни. За всеки един от четирите изследвани типа те са обобщени в таблици, чийто кратък коментар съдържа най-важните закономерности, установени при анализа на полипредиктивните структури в българския книжовен език.

В края на своето проучване Ив. Петров формулира следните изводи:

1. Трансформациите и диахронните синтактични процеси обхващат всички типове съмислови отношения: причинно-следствени, времеви, условни и отстъпителни.

2. Дистрибуцията и честотата на появя на формите в конкретните периоди зависи от изразените чрез тях типове и подтипове:

а) еволюцията на системата във всеки тип се характеризира с постепенно увеличаване на хипотактичните изречения (със специализирани съюзни средства) и ограничаване на паратактичните конструкции;

б) най-важен процес е прегрупироването в системата на номинализационните типове: най-старите причастни конструкции в развитието на езика изчезват, а най-новите с отглаголно абстрактно съществително в диахронна перспектива нарастват количествено;

в) текстът от XVII в. е преходен етап – в него старият причастен тип номинализация не е засвидетелстван, а новият тип с абстракти е с увеличена честота;

г) активизирането на номинализационните процеси от новия тип се осъществява неравномерно: още в старобългарския период те се реализират в каузалния тип отношения, през XVII в. – във финалния, а в новобългарския период от XIX в. –

в темпоралния тип. Номинализацията в кондиционалните и концесивните структури се отнася към най-ново време.

3. Чуждоезиковото влияние (особено църковнославянското) върху анализираните процеси също е неравномерно и се отнася само до определени семантични типове. Зависимостта на текста от XIX в. от църковнославянския език не предизвиква съмнения само при причинно-следствените и временевите смислови отношения. Формалният израз на условния и отстъпителния тип по-скоро не е непосредствено свързан с това влияние.

4. Хронологически най-късните (извън рамките на използванието източници) номинационни процеси при концесивните и кондиционалните отношения могат да бъдат свързани с друго, а не църковнославянско, чуждоезиково влияние. Този въпрос изисква други изследвания на езика от втората половина на XIX в.

Ив. Петров стига до важни изводи за развитието на полипредикативните структури в историята на българския книжовен език, които са резултат от компетентно филологическо проучване. Вече споменахме възраженията си сре-

ща определението „чуждоезиково“ за влиянието на църковнославянския език. Ще си позволим да обърнем внимание и на някои въпроси относно номинационните процеси. Трябва да се има предвид, че предложните изрази с предлог и съществително име в падеж от XI и XIV в. се реализират в системата на синтетичния български език, в която безпредложен родителен и дателен могат да изразят също обстоятелствени и временни отношения¹⁵. Но тези безпредложни употреби не биха могли да се осмислят като полипредикативни структури и да претърпят трансформациите, извършени в рецензирания труд. Този факт поставя под съмнение някои от категоричните изводи за номинализациите в историята на българския език.

Независимо от тези забележки изследването на Ив. Петров се отличава с модерен теоретичен подход и прецизен научен анализ. Обобщените в него езикови данни, зависимости, тенденции на развитие представляват интерес за всеки специалист в областта на палеославистиката и българистиката.

Ваня Мичева
Институт за български език – БАН

¹⁵ Вж. Мичева, А. Дателен самостоятелен падеж. Родителен самостоятелен падеж. Дателен падеж с инфинитив. Значение и употреба на падежите. Падежна рекция. – В: Граматика на старобългарския език, С., 1991, 449–468; Златанова, Р. Просто изречение. – В: Граматика на старобългарския език, С., 1991, 361–426; Исследования по синтаксису старославянского языка, Praha, 1963.